

02 2008

Krajolik posttranzicijskih institucija i njihovi politički učnici

Leonardo Kovačević / Vesna Vuković

Uvod

Naše pisanje nema
namjeru još jednom
preispitivati smisao i
povijest kritike
institucija niti njezinu
aktualnosti u Hrvatskoj
ili zemljama bivše
Jugoslavije. Niti ćemo se
baviti samom naravi
institucije. U tome
smislu ne prihvaćamo
strogi okvir teme. Radije
ćemo se okrenuti analizi
institucionalne evolucije
u Hrvatskoj i njezinim
političkim učincima.
Suvišno je naravno
isticati ideološko zaleđe

institucija, tj. sveprisutni
i oscilirajući amalgam
liberalizma i
nacionalizma. Tu, dakle,
nije riječ niti o
ideološkoj analizi. Ono
što nas prije svega
zanima jest kako
novonastala
konfiguracija NGO-
institucija svojim
djelovanjem oblikuje
neinstitucionalnu
političku situaciju.

Od traume ideologije do ideologije traume

Govor o "stanju" neke
zemlje ili društva obično
se svodi na govor o
dominantnoj ideologiji.
Ta bi ideologija kritici
trebala dati sve odgovore
i rješenja na pitanje
zašto je društvo
funkcioniralo na ovaj ili
onaj način u određenom
razdoblju ili zašto su se

neki ljudi ili čitava
populacija ponašala na
određeni način. Postoji
li doista vrsta općeg
poretka mišljenja koje
nam može dati odgovore
na pitanja poput ovih? I
koja bi bila pretpostavka
takvog načina
razmišljanja? Kada netko
proglasi sveprisutnost
dominacije liberalne
ideologije na prostoru
zemalja bivše Jugoslavije,
na primjer, ne isključuje
li se taj iz te vrste
"stanja"? On u tome
slučaju može naravno
reći da je on sam
politički svjestan dok
ostatak naroda to nije. U
tome bi slučaju on
afirmirao svoj
intelektualni autoritet:
postoji samo nekoliko
prosvjećenih ljudi dok
ostali još uvijek čekaju u
mračnoj spilji na
platonovsko oslobođenje
istinom. Ta je strategija
nametanja intelektualne
moći možda još uvijek

najomiljenija u
spomenutim zemljama.

Ako uklonimo tako
argument o
intelektualnoj nadmoći
odabраниh, govor o
ideologiji pokazuje se
tek kao tautologija: ako
se proglas bilo koje
ideologije kao "uvjeta
mogućnosti" neke regije
pokazao pogrešnim jer
postoje ljudi koji mogu
djelovati izvan tog
stanja, ta se pretpostavka
udvostručuje sama od
sebe.

No, funkciju diskursa o
ideologiji u zemljama
bivše Jugoslavije
zamjenjuje (ili se čak s
njom kombinira) drugi
sličan diskurs – onaj o
traumi. Teza glasi: u
određenom su
vremenskom razodoblju
(onom ratnom) svi ljudi
bili traumatizirani,
pomaknute su granice
nesvjesnoga, a sama
svijest je bila zamućena.

Upravo zbog toga ne
možemo govoriti o bilo
kakvoj odgovornosti jer
je nam je za nju
potrebno da znamo što
se točno dogodilo.
Naravno, istančanost se
intelektualnog autoriteta
ne izražava na tako
jednostavan način – taj
se jednostavan silogizam
izvodi iz daleko
složenijih rasprava i
teorija. Taj diskurs ima
isti zaokret i isti ishod
kao i diskurs o
ideologiji: razlog zašto
mogu normalno govoriti
o ratnom razdoblju jest
taj što su svi osim mene
traumatizirani.

Ali vratimo se na pitanje
"stanja". Sveprisutna
uporaba racionalnih
stranputica poput
ideologije ili
traumatskih iskustava ne
predstavlja samo
intelektualnu lijenost
nego i ključ općeg
razumijevanja stvari.

Kako ismo izbjegli te
pristupe, moramo
prihvatiti činjenicu da
živimo u nečistim
prostorima, usred
mješavine različitih
ideoloških ili drugih
društvenih utjecaja, kao
i to da ne postoji neki
"uvjet mogućnosti" koji
bi spriječio ili
onemogućio bilo kakvo
mišljenje ili djelovanje.

Genealogija posttranzicijskih institucija

Počet ću s vrlo očitom
izjavom, koju sve kritike
postsocijalističkih
institucija jednoglasno i
uvijek iznova ponavljaju:
Tranzicija kao da nije ni
dotakla kulturne
institucije, u našoj
postsocijalističkoj
situaciji naslijeđena
kulturna infrastruktura

je sačuvana. Međutim,
kulturalne institucije
postoje još isključivo po
inerciji, njihova je logika
potpuna pasivnost – riječ
je o velikim
institucijama s velikim
brojem uposlenika i
velikom i zahtjevnom
infrastrukturuom koje su
potpuno ovisne o javnim
fondovima.

No ne radi se o tome da
one još nisu (dovoljno)
liberalne, ovakvo
sustavno zapostavljanje
nekad socijalističkih
institucija već jest
posljedica neoliberalne
hegemonije. Tranzicija
polako završava sporom i
nepovratnom
eutanzijom svake
strukturalne funkcije
umjetničkih institucija i
institucija u kulturnom
polju kao društveno
kritičkih.

S druge strane, 1990-ih,
nakon sloma komunizma
i na početku

kapitalističke
transformacije izrasta
scena novih aktera u
društveno-kulturnom
polju, naime ona
nevladinih organizacija.
U to su vrijeme NGOi
opozicija (često jedina
glasna) nacionalističkom
diskursu vlasti, oni
predstavljaju (vrlo
marginaliziranu) kritičku
javnost i provode
antinacionalistički,
antiratni aktivizam.
Organizacije nastaju i
opstaju na novcima
Soroseva Open Society
Institute, čime ih se
često i stigmatiziralo kao
'strane plaćenike' i
provoditelje
'imperijalnih htijenja' u
zemlji, dok su ih državne
politike financiranja
sustavno zanemirivale.

Nakon što su godinama
bile jedini ulagači i
podupiratelji te
godinama isticali
društvenu važnost

nevladinih organizacija,
međunarodne se
fondacije (pa tako i
Soros) 2000-ih povlače iz
regije. U Zagrebu to nije
prouzročilo kolaps,
naprotiv dinamika se
održava, čak štoviše
pojačava. Zakon o
osnivanju kulturnih
vijeća koja, sastavljena od
nezavisnih stručnjaka,
odlučuju o programima
predloženima na
redovitim natječajima
preslikava se i na gradsku
razinu. Ove nove sheme
financiranja uvelike
uvažavaju
neinstitucionalne aktere.
NGOi tako zauzimaju
novo mjesto na socio-
kulturnoj mapi, a
promijenjena pozicija
traži njihovu stabilizaciju
i profesionalizaciju.

U promijenjenim
okolnostima NGOi se
postavljaju kao legitimni
akteri u kulturnom
polju, zauzimaju aktivne

pozicije i inzistiraju na promjeni i deregulaciji sustava. Nove prevladavajuće strategije umrežavanja tako se mogu smatrati začecima formiranja novih političkih frontova. Za razliku od članskih mreža čija je središnja uloga bila međusobno upoznavanje, informiranje, dijeljenje i često neophodna podrška, ovdje (prvenstveno na lokalnoj zagrebačkoj sceni) se radi o intenzivnim suradničkim platformama (ili tzv. taktičkim mrežama), a njihova je glavna karakteristika širenje područja kulturne akcije te razvoj novih, suradničkih modela proizvodnje.

Promotrimo izbliza dvije najistaknutije mreže i slijed akcija koje su

izravno potaknule i(li)
provele.

Osnovana 2002. godine s
idejom razmjene
programa među
članicama i tako
decentralizacije kulturne
proizvodnje, mreža
Clubture je uvela novi
model, participativan i
izuzetno dinamičan
(članstvo u mreži
uvjetuje aktivno
sudjelovanje u razmjeni
programa). Tko je član
Clubturea? Svaka
organizacija koja
sudjeluje u razmjeni
programa, tako da svaka
od organizacija članica
novim suradnjama može
uvesti nove članice. U
pet godina djelovanja
mreža je okupila preko
80 organizacija i
inicijativa iz Hrvatske,
otvorila mogućnosti
suradnje među različitim
disciplinama i time
potakla proizvodnju

novih modela kolektivnog rada, ali i jačanje solidarnosti. Više od toga, Clubture je organizacija koja lobira za kulturne inicijative, bori se za njihovo prepoznavanje u široj javnosti, za izgradnju njihovih financijskih struktura i njihovo uključenje u službene kulturne politike.

Od samog početka, a intenzivno organiziranjem edukacijskih seminara od 2005. godine, Clubture podupire organizacijsku izgradnju i zalaže se za stabilizaciju čitave scene. Nakon uspješnog povezivanja to je odlučujući razvojni smjer i glavno područje djelovanja: obučiti organizacije osnovama kulturnih politika i neprofitnom kulturnom menadžmentu (špas od nestabilnosti traži se u

profesionalizaciji,
prvenstveno u prijenosu
anglosaksonskog modela
pod nazivom kulturni
menadžment i njegovim
metodama strateškog
planiranja i
organizacijskog razvoja).

U jednom od osnivačkih
dokumenata suradničke
*Zagreb – kulturni kapital
Evrope 3000* platforme
stoji: «*U našem
tranzicijskom kontekstu
kulturni kapital
aktualizira pitanje
društvenog djelovanja.
Kako se tranzicija
naposljetku svela na dvije
stvari: prepuštanje
djelovanju tržišnih sila i
napuštanje društvenih
projekata (ili prije, društva
kao projekta), tako je njen
najizraženiji učinak
postalo nekontrolirano i
netransparentno
provođenje privatnih
interesa u upravljanju
javnom sferom. Osjetno*

odsustvo društvene legitimacije odražava se u iscrpljivanju javnih resursa. A ponekad, kao što je najbolje vidljivo na primjeru naše okoštale institucionalne kulture i njoj služećeg sustava javnog financiranja, održati status quo značilo je biti na samom čelu tog procesa. I dok i dalje jedina dinamika promjene u odnosu između države i institucija koje uzdržava, unatoč drugačijim očitovanjima u strategijama kulturnog razvoja, ostaje dinamika partikulariziranih interesa, poseban društveni i razvojni značaj dobivaju oni nezavisni akteri koji su sposobni iznova artikulirati kulturno djelovanje u terminima društvenog djelovanja, a društveno djelovanje u terminima kritičke kulture.»

Kao odgovor na ovo
Kulturni kapital
(platforma koju su
pokrenule 4
prominentne
organizacije na
nezavisnoj kulturnoj
sceni, a kasnije im se na
poziv pridružile još
četiri) nudi intenzivne
suradnje, tako je od
početka 2003. godine
ostvareno više
interdisciplinarnih
projekata koji
promišljaju kolektivne
strategije i nove oblike
rada. Projekti su
propitivali promjene
društvenih uvjeta
kulturne proizvodnje i
dominantne režime
reprezentiranja kulture.
Platforma je poduprla i
intenzivirala već
postojeće suradnje na
nezavisnoj kulturnoj
sceni, udruživši
organizacije iz različitih
disciplina i područja

stručnosti u
imaginiranju i
eksperimentiranju s
drugačijim modelima
proizvodnje i
reprezentacije.
Kulturno-političke
aktivnosti platforme
usmjerene su reformi
institucionalnog okvira
nezavisne scene –
povećanju vidljivosti i
utjecaja i jačanju njenih
resursa.

Glavne teme istraživanja
bile su grupne dinamike,
nove kolektivne
strategije, novi oblici
rada u kulturnoj
proizvodnji,
intelektualno vlasništvo i
kontrola produktivnosti,
zaštita javnih dobara
pred privatizacijom...
One najistaknutije su,
međutim, bile borba za
prostor i borba za
priznanje platforme kao
relevantnog društvenog
aktera, i upravo su ovi
vrlo pragmatični zahtjevi

prevagnuli nad ostalim
temama te snažno
obilježili platformu i
njene aktivnosti.

Prepoznavanje političkog potencijala. A politički učinci?

Najveći politički uspjeh
mreža Clubture izborila
je 2004. godine kada je
Ministarstvo kulture,
nakon smjene vlasti,
mijenjalo postojeći
Zakon o kulturnim
vijećima u vrlo
tradicionalnom smjeru
(planirali su ukinuti
Vijeće odgovorno za
nove oblike kulturne
proizvodnje). Mreža je
reagirala vrlo brzo,
okupivši u Zagrebu, pred
zgradom parlamenta
kritičnu masu
prosvjednika iz čitave
zemlje te organizirajući
raspravu na kojoj je
sastavljen protu-
prijedlog ovakvim
izmjenama. Protest je

bio uspješan, a
spomenuto vijeće ostalo
je i u novom ustroju
Ministarstva. Povrh
toga, prominentni
članovi nevladinih
organizacija uključili su
se u rad spomenutog
vijeća i tako u sam
proces definiranja
njegova rada i njegovih
evaluacijskih kriterija.

Maločas spomenuta
borba za prostor svoju
kulminaciju doživljava
2005. godine. Lokalne
(zagrebačke) umjetničke
organizacije i
organizacije u kulturi
ujedinjuju se u zahtjevu
za rješavanjem
prostornih problema,
budući da velika većina
nema ni radne ni
prezentacijske prostore
ili pak radi u
neadekvatnim
prostorima. Donesena je
odluka: traži se osnivanje
Centra za nezavisnu
kulturu i mlade. I više

od toga: traži se prostor i traži se financijska struktura (osnivanje posebne fondacije za nezavisnu kulturu). U ovom trenutku ulazi se u pregovore s gradskom upravom. U rujnu iste godine 26 udruga i inicijativa s nezavisne kulturne scene 'okupira' napuštene prostore tvorničkog kompleksa Badel-Gorica.

Manifestacija pod nazivom Operacija:grad trajala je deset dana, s intenzivnim i raznolikim programom (koji je proizvod zajedničkog programiranja svih 26 uključenih udruga i inicijativa), a ciljala je biti ključnim argumentom u pregovorima s gradskom upravom (oko rješavanja prostornih zahtjeva, kao i onih financijske strukture). Glavni su dokazi bili količina i kvaliteta produkcije,

posjećenost programa,
organizacijski model.
Obećanja Gradske uprave
(pa i simboličko
'otvaranje' manifestacije
govorom gradonačelnika
i pročelnika za kulturu
Grada Zagreba), ostala
su samo obećanjima.
Prostor je u rekordnom
vremenu iznajmljem
komercijalnim
poduzećima, tako da se
može govoriti o tome
kako je manifestacija
samo podigla vidljivost i
privlačnost lokacije i
spasila je od propadanja.

Međutim, ovaj cilj
povećanja vidljivosti
neinstitucionalne
kulturne proizvodnje i
pregovaranje s gradskim
vlastima oko osnivanja
spomenutog centra
ostaju jedina
interpretacija zbivanja u
rujnu 2005. Pitanja
javnog prostora, ili
taktike stvaranja
pukotina u

standardiziranim
gradskim prostorima, ili
pak pitanja
organizacijskog modela i
otvorenosti gurnuti su u
stranu, posve zanemareni
u korist ovakva
pragmatičnog
razmišljanja.

Razvoj situacije i
posljedice Operacije: grad
uvode novu dinamiku na
sceni, ali i daju odlučni
zamah širenju područja
borbe. 2006. godine
pokreće se inicijativa
Pravo na grad.

Inicijativa, pored već
aktivnih i spomenutih
organizacija u kulturi,
okuplja i široko
građanstvo nezadovoljno
radom gradske uprave i
vladajućim gradskim
politikama. Nadalje,
Pravo na grad pokreće
nova umrežavanja, tako
ulazi u partnerstvo s
najvećom organizacijom
za zaštitu okoliša –
Zelenom akcijom – te

također prominentnom
udrugom GONG (koja
radi na poticanju građana
na aktivnije sudjelovanje
u političkim procesima).
Ova inicijativa izvela je
nekoliko akcija, s
velikim medijskim
uspjehom i
prepoznatljivošću u
javnosti. Najveći i
najdugotrajniji bio je
protest protiv izgradnje
ekskluzivnih stanova i
dućana u zaštićenom
centru grada, u peticiji
«Stop devastaciji
Cvjetnog trga i Donjeg
grada» prikupljeno je
preko 50.000 potpisa.

Za razliku od Kulturnog
kapitala (koji je
progovarao jezikom
kulture proizvodnje -
organizacijom
konferencija,
umjetničkih festivala,
izložbi, radionica,
predavanja, publikacija),
inicijativu Pravo na grad
uvelike čine akcije

popraćene jakim
medijskom kampanjom,
u posljednje dvije godine
one su jedan od
najčešćih oblika
političkog djelovanja.
Akcije Prava na grad
koriste metode klasičnog
marketinga (letci,
plakati, razglednice),
oblikuju se najprije
diktatom privlačnosti
medijima (spektakularne
instalacije u javnom
prostoru, gerilske akcije i
sl.). Inicijativa je,
slijedom ovoga, izazvala
veliki interes javnosti i
okupila nemali broj
kvartovskih inicijativa i
ogorčenih građana u
borbi protiv gradskih
politika. No o stvarnim
se učincima još ne može
govoriti: bez obzira na
broj prikupljenih potpisa
u peticiji najavljuje se
skora izgradnja na
Cvjetnom trgu.

Izazovi ultraprofesionalizma

Tipična ambivalentnost u procesu profesionalizacije pokazuje se u sposobnosti organizacije široke NGO mreže u Hrvatskoj na čiji se razvoj ovdje želim fokusirati. U tome bih se razvoju, koji Vesna Vuković u svome tekstu detaljnije analizira, osvrnuo na dvije bitne stvari. Prije svega, možemo prepoznati ono što bih ja nazvao "ultraprofesionalizmom" i drugo, da je riječ o razvoju koji predstavlja "suplement" državnoj politici. Osvrnimo se najprije na ono što mislim pod pojmom ultraprofesionalizma: to je pojam koji imenuje preobrazbu slobodnih i neovisnih inicijativa u stroge organizacijske strukture koje prihvaćaju

processe radikalne
hijerarhizacije i
zatvaranje u vlastite
granice. Nitko naravno
ne očekuje vječni
nomadizam i
volonterstvo od ljudi koji
su pridonijeli snažnijoj i
koherentnijoj sceni
civilnog društva. No, taj
bi pojam mogao biti
koristan u preispitivanju
granica profesionalizacije
i postavljaju pitanja
poput: smiju li
institucije civilnog
društva biti zrcalni odraz
onih državnih ili čak
tvrtki? Koja je granica
hijerarhizacije NGO
institucije? U
spomenutim
platformama i
institucijama svjedočimo
procesu odlučivanja koji
je ograničen na vrlo malu
i povlaštenu grupu ljudi.
Najveći dio članova i
suradnika u samim
ustanovama u kojima
rade nemaju nikakvog
utjecaja. A otkad su

institucije u pitanju
osnovane nije došlo do
promjene vodstva.

Koliko pragmatizma?

Drugi važan i izravan
rezultat tog procesa jest
pragmatička politika.
Iako su te platforme
uspjele u mnogim svojim
namjerama – od
uspješno stečene
društvene vidljivosti,
okupljanja i povezivanja
institucija sličnog profila
pa sve do javnih
manifestacija poput
"Operacije grad" i "Pravo
na grad" – bilanca će
pokazati vrlo
pragmatičan niz tema,
analiziramo li upravo
izbor pitanja i
intervencija kojima su se
posvetili te institucije.
Prije svega je nametnuta
borba za javni prostor,
no ona više slič
strateškom potezu u
jednoj drugoj borbi –
naime, u onoj za

pronalaženje prostora za
aktivnosti istih tih
institucija, za veliki
kulturni centar koji su
planirale te mreže. Ta je
podvojenost –
predstavljanje akcija u
interesu građana koje
uvijek imaju
pragmatičniju stranu –
trajno obilježje javnih
intervencija koju
organiziraju te mreže. Ne
vidim naravno problem u
tome da se te
organizacije bore za više
prostora, ali
nemogućnost
ulančavanja djelovanja s
javnim interesom ili
njezine složenije
artikulacije tako da ono
nadiđe svoju
pragmatičku jezgru te
mreže i institucije
smješta u područje
pukog vlastitog interesa.
No, vratimo se na pitanja
koja su postavile te
mreže i institucije.
Osobito želim istaknuti
trajnu odsutnost bilo

kakvih klasnih, radničkih pitanja ili pitanja o siromaštvu u njihovom rasponu tema. Premda je "Operacije grad" oživjela i zauzela jednu staru tvornicu i ukazala na prirodni kapitalistički razvoj koji se sastoji u postupnoj zamjeni tvorničkih radnika s onim kulturnima, samo nekoliko mjeseci poslje iste te mreže nisu prepoznale probleme u pravoj tvornici (tvornici duhana u Zagrebu) koju su zauzele uglavnom žene koje tamo rade kako bi uspostavile vlastitu proizvodnju. Taj je slučaj potresao hrvatsku javnost i njezinu politiku tijekom nekoliko mjeseci, ali jedino što ste mogli čuti od vodećih institucija unutar tih mreža bilo je da one promoviraju duhansku industriju, da štrajk nije bio legalan, da su radnici bili populist i sl. I

premda je to bila najveća
prilika da se socijalna
pitanja gurnu u prvi
plan, taj je događaj bio
odviše s onu stranu
interesa elite civilnog
menadžmenta. To je bio
jasan dokaz da je izbor
problema tih mreža o
kojima je riječ uvijek
onaj zbog kojih bi se te
institucije mogle
prepoznati kao
"razuman" politički
čimbenik. To znači da
one nikada neće tražiti
nešto "nemoguće".

Subverzija po mjeri Gospodara

Moja bi se kratka analiza
mogla učiniti tek još
jednom tipičnom
liberalnom kritikom
institucija koja zahtijeva
više slobode, otvorenosti
itd. No, moja je ideja
bila nešto posve drugo:
tražio sam neku vrstu
strukturalne
determinacije koja izaziva

dvosmislenost u
društvenoj praksi tih
mreža. Smatram da
pojam
ultraprofesionalizma
može sažeti taj negativni
ambigvitet: taj pojam
pretpostavlja čvrstu
hijerarhizaciju i politički
pragmatizam koji
isključuje vitalnije
društvene probleme
(premda se te institucije
predstavljaju kao
politički prosvjetljene i
duboko svjesne 'stvarnih'
problema). Pitanja koja
mogu sažeti učinke tih
djelatnosti su: koju su
razinu "prijetnje" javnom
mnijenju ili *mainstream*
politici razvile te mreže i
platforme? Predstavljaju
li one bitan politički
čimbenik koji nadilazi
kolonizaciju javnog
prostora otvorenog u
devedesetima? Svaki će
dobrovoljni svjedok
evolucije tih institucija
vjerovatno reći da je zbog
njih glas javnosti

ponekad složniji i
snažniji. Mnogi su sre
građani također pridružili
inicijativi "Prava na
grad". Te su platforme i
mreže u međuvremenu
nesumnjivo postale
snažne: one u bilo koje
vrijeme, na bilo kojem
društvenom polju, mogu
organizirati jaku
građansku djelatnost jer
za to imaju dobru
infrastrukturu. Ali se
upravo u tome sastoji i
problem: građani se
reaktiviraju odviše
prikladnim i
neambicioznim
pitanjima. Da, te su
mreže zauzele širok
društveni prostor, no
smatram da taj prostor u
potpunosti odražava
službenu političku
reprezentaciju. One
dijele isti politički
instrument legitimiranih
govornika i prikladan
inventar problema.
Ukratko, mogli bismo
reći da su naučili umijeće

vođenja mirne
kohabitacije s državom.
Što to drugo znači ako
ne suplementiranje
države sredstvima
civilnog društva?